



ISSN (E): 2181-4570

SUBSTITUTSIYA HODISASI VA UNING TURLARI**Abdullayeva Poshshajon Usmon qizi,****“Ma’mun-universiteti” NTM****Ingliz tili o‘qituvchisi**

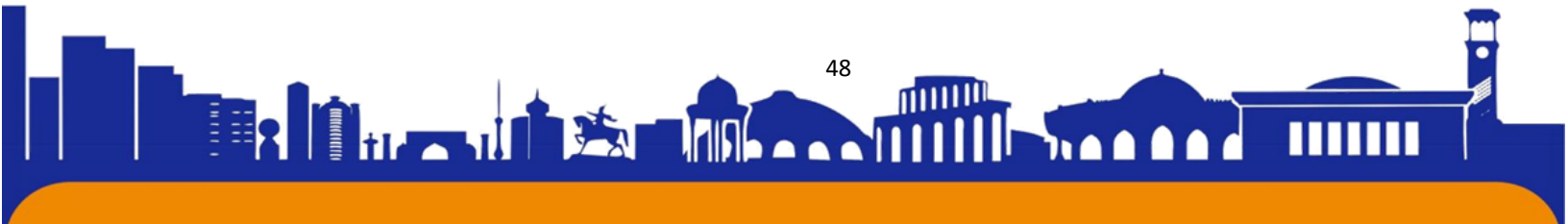
Annotatsiya: Maqolada substitutsiya hodisa, uning turlari va ahamiyati haqida so‘z yuritiladi. Substitutsiya- matndagi jumla yoki gapning leksik-grammatik darajadagi munosabatlarni saqlaydigan birlashma turidir. U ma’lum bir elementni takrorlash o‘rniga ishlatiladigan vosita turi bo‘lib, o‘rni bosuvchi so‘z yoki gap yordamida amalga oshiriladi. Substitutsiya so‘z yoki gap o‘rnini bosadigan tuzilmaviy funksiyaga ega. Nominal substitutsiyalar asosan olmoshlar yordamida ko‘p ifodalanishi ma’lum. Bundan tashqari One/ones, same, here and there, then and at that time va kabi Nominal substitutsiyalar haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Substitutsiya hodisasi, almashtirish turlari, nominal substitutsiya, predikativ va jumla substitutsiyasi

Аннотация: В статье говорится о явлении субституции, его видах и значении. Субституция – это вид сочетания фраз или предложения в тексте, сохраняющий отношения на лексико-грамматическом уровне. Это тип устройства, которое используется вместо повторения определенного элемента, используя замещающее слово или предложение. Субституция имеет структурную функцию замены слова или предложения. Известно, что именные субституции часто выражаются местоимениями. Кроме того, обсуждаются номинальные субституции типа One/ones, same, here and there, then and at that time и т.п.

Ключевые слова: Явление субституции, виды субституции, номинальные субституции, фразовая субституция

Abstract: The article talks about the phenomenon of substitution, its types and importance. Substitution is a type of combination of a phrase or sentence in the text that preserves relations at the lexical-grammatical level. It is a type of device that is used instead of repeating a specific element, using a substitute word or sentence. Substitution has the structural function of replacing a word or sentence. It is known that nominal substitutions are often expressed using pronouns. In addition, nominal substitutions such as One/ones, same, here and there, then and at that time and so on are discussed.





Key words: Substitution, types of substitution, nominal substitution, predicative and clausal substitution

Substitutsiya tilshunoshlikda keng tarqalgan hodisalardan bo'lib, u deyarli barcha tillar lingvistikasida mavjuddir. Almashtirish hodisasi bir tilda boshqa tillardagidan ko'proq va tez-tez foydalanilganligi sababli, almashtirish usullari ham tillarda farq qilishi mumkin. U **koheziyaning (cohesion)** bir turi hisoblanib yillar mobaynida ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan va ushbu hodisani o'rganish yuzasidan ilmiy tadqiqotlar olib borilgan.

Substitutsiya- matndagi jumla yoki gapning leksik-grammatik darajadagi munosabatlarni saqlaydigan birlashma turidir. U ma'lum bir elementni takrorlash o'rniga ishlatiladigan vosita turi bo'lib, o'rnini bosuvchi so'z yoki gap yordamida amalga oshiriladi. Substitutsiya so'z yoki gap o'rnini bosadigan tuzilmaviy funksiyaga ega. U turli xil bosqichlarda - so'z, so'z birikmasi, gap va hattoki matnlarda ham bo'la oladi. Uning asosiy vazifalaridan biri takrordan qochish, xabarni qisqartirish va uni o'quvchi uchun aniqroq qilishdan iborat. Almashtirishning yana bir vazifasi ma'lumotlarni tartibsiz holda ko'rsatmasdan gaplarni bog'lashdir.

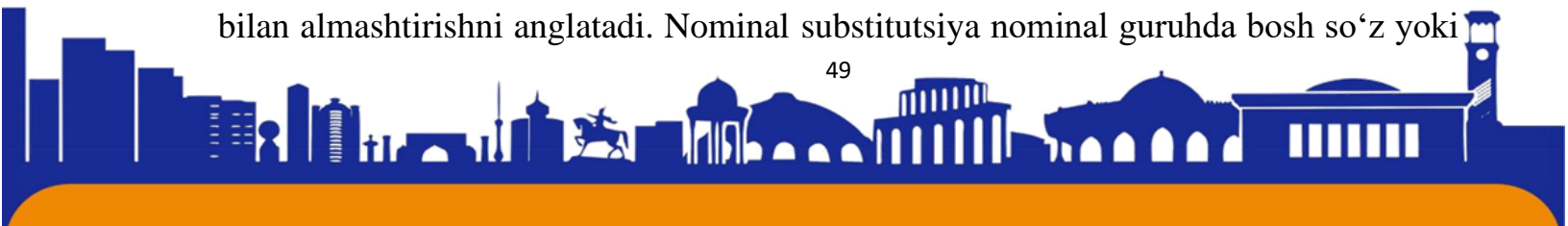
“*Substitutsiya*” so'zining kelib chiqishi lotincha “*substitute*” fe'lidan kelib chiqqan bo'lib, biror elementni yoki vositani boshqasining o'rniga qo'yishni anglatadi. U almashtirish deb tarjima qilinadi va so'z yoki iborani takrorlamaslik uchun ushbu so'zlar ingliz tilida “*so, one, did, do*” va o'zbek tilida “*shunday*” kabi to'ldiruvchi so'z bilan ifodalanadi. Uni quyidagi namuna orqali batafsil o'rganishimiz mumkin:

E.g. The flower seller cries, “Red flowers, red flowers, come and buy ones and present her”. - Ushbu gapda *ones* so'zi *red flowers* (qizil gullar) so'zini takrorlamaslik uchun uning vazifasida qo'llanilgan.

Almashtirish grammatik munosabat bo'lib so'z birikmalarida emas, balki ma'noda bo'lgan munosabat ekanligi tufayli uning har xil turlari semantik jihatdan emas, balki grammatik jihatdan aniqlanadi. Ingliz tilida substitutsiya ot, fe'l, gap vazifasini bajarishi mumkin. Ularga mos ravishda almashtirishning uchta turi mavjud:

1. Nominal substitutsiya
2. Predikativ substitutsiya
3. Jumla substitutsiyasi

Nominal almashtirish ot yoki otli so'z birikmasini nominal o'rin bosuvchi so'z bilan almashtirishni anglatadi. Nominal substitutsiya nominal guruhda bosh so'z yoki





butun nominal guruhdagi soʻzlarni va birikmalarni almashtirish vazifasini bajaradi. Buni quyidagi namunalarda koʻrishimiz mumkin:

1. *Have you any knives? I need a sharp one.*
2. *He studied the whole text last night. I did the same.*

Ushbu namunalarda *one* soʻzi *knives* soʻzi oʻrnida bosh soʻz bajarsa, *the whole text last night* birikmasi *same* soʻzi bilan ifodalangan.

Nominal almashtirish quyidagi usullarda oʻrganiladi:

1. Nominal Substitutsiya “one/ ones”:

Substitutsiya birligi har doim nominal guruhning bosh boʻlagi vazifasini bajaradi va faqat oʻzi nominal guruhning asosiy boʻlagi boʻlgan elementni almashtirishi mumkin. Buni quyidagi naʼmunalarda koʻrishimiz mumkin:

*Cherry ripe, cherry ripe, ripe I cry,
Full and fair ones, come and buy.*

Ushbu misolda *ones* soʻzi “*Full and fair ones*” soʻzlari uchun bosh boʻlak vazifasini bajargan

One/ ones soʻz oʻrnini bosuvchi grammatik munosabat belgisi boʻlib, u odatda oldingi matnda topilgan maʼlum bir otni (atoqli ot emas) taklif qiladi va oʻzi ham ot bilan almashtirilgan bir xil hisoblagichdir. Uning oʻrni va ahamiyati namunada koʻrsatilganidek, bekor qilishning qandaydir shakli mavjudligini bildirish boʻlganligi sababli, u qandaydir aniqlovchi modifikator bilan birga boʻlishi kerak va shuning uchun uni bunday aniqlovchi elementlarning tashuvchisi sifatida koʻrishimiz mumkin.

Nominal Substitutsiya “same”

Substitutsiya *same* odatda *the* aniq artikli bilan keladi. Faqat otni bosh boʻlak qilib oluvchi *one* dan farqli oʻlaroq, *the same* soʻzi butun nominal guruhni oʻz ichiga oladigan, jumladan, har qanday oʻzgartiruvchi elementlarni bildiradi. Buni quyidagi naʼmunalarda koʻrishimiz mumkin:

*I'll have two poached eggs on toast, please.
I'll do the same.*

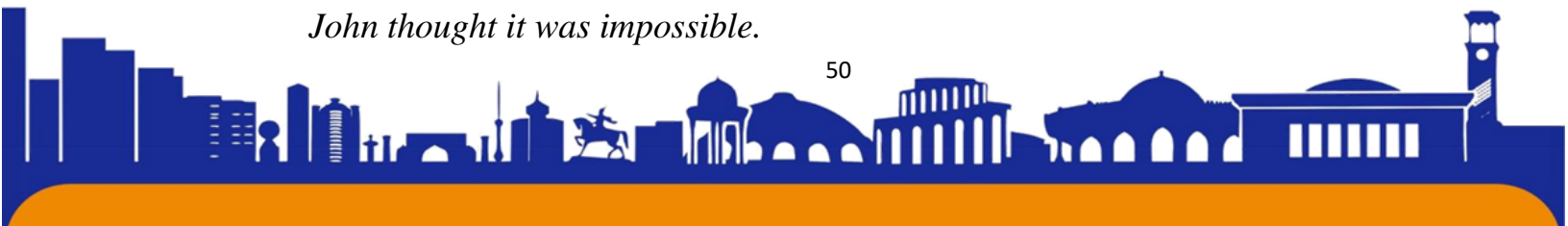
Substitutsiya *the same* quyidagi holatlarda qoʻllanilishi mumkin:

Bir xillikni yaʼni oʻxshashlikni ifodalaganda *the same* dan foydalaniladi

Fakt ishtirok etayotgan jarayon muhitida koʻpincha fakt oʻrnini bosishi mumkin.

Ushbu holat quyida namunalar yordamida keltirilgan:

John thought it was impossible.





ISSN (E): 2181-4570

*Yes, I thought **the same**.*

Do the same:

Ikkinchidan, bir xil ot o‘rnini bosuvchi ko‘pincha *do fe’li* bilan qo‘shilib, ayrim turdagi ergash gaplarda jarayon o‘rnini bosadi. Buni quyidagi misollardan tushunish mumkin:

*They all started shouting, so I **did the same**.*

Be the same:

The same shakli aniqlovchili gaplarda aniqlovchi sifatida yuzaga keladi, bu yerda u ot yoki sifatdoshni, ya’ni bosh bo‘lak vazifasida ot yoki sifatdoshga ega bo‘lgan ot so‘z birikmasini almashtira oladi. Buni quyidagi namunada ko‘rish mumkin:

*Charles is now an actor. Given half a chance I would have been **the same**.*

Here and There

Biz joy haqidagi tafsilotlarni almashtirish uchun ingliz grammatikasida *here* (bu yer) va *there* (u yerda) kabi so‘zlardan foydalanamiz, ya’ni o‘rin ravishlarini almashtirish uchun:

*John asked me to go for dinner at **Toni’s Italian**, but I didn’t want to go **there** as it’s so busy at the weekend.*

*I’m so glad I moved to **Australia**. I hope you’ll visit me **here** one day.*

A new **theme park** has opened near me but I’ve never been **there**

Then and at That Time

Vaqt (vaqt qo‘shimchalari) haqidagi ma’lumotlarni almashtirish uchun biz *then* (o‘sha paytda) va *at that time* (o‘sha vaqtda) kabi so‘zlardan foydalanamiz:

*He suggested we go **at 5pm** but I did not want to go **then**.*

*I prefer going abroad **at Christmas time** and my friends like to go **at that time** of year as well.*

Nominal substitutsiya olmoshlar bilan ifodalanishi

Kishilik olmoshlari (*I, me, you, him, it, they*). Kishilik olmoshlari ot so‘z birikmalari o‘rnida ishlatiladi, odatda odamlar va yuqorida aytib o‘tilgan narsalarga ishora qiladi. **Egalik olmoshlari** (mine, yours) ham xuddi shunday qo‘llanadi. Masalan: *I can speak Japanese quite well. I’ve been learning it for several years. To ensure that our sales staff speak to customers in an appropriate way, management has made the decision to send **them** on a training course next week - Men yapon tilini yaxshi bilaman. Men buni bir necha yildan beri o‘rganyapman. Sotuvchilarimiz*





mijozlar bilan to'g'ri gaplashayotganiga ishonch hosil qilish uchun rahbariyat ularni keyingi haftada o'quv kurslariga yuborishga qaror qildi.

Substitutsiyaning ko'p uchraydigan turlaridan yana biri bu **predikativ substitutsiyadir**. Ingliz tilidagi ushbu tur **“do”** fe'lidir. Bu leksik fe'l egallagan o'rinda fe'l guruhida bosh bo'lak vazifasini bajaradi va uning o'rni har doim gap oxirida bo'ladi. Buni quyidagi namunlardan aniqlashtirish mumkin:

1. *...the words did not come the same as they used to do.*

2. *'I don't know the meaning of half those long words, and, what's more, I don't believe you do either!'*

Ushbu namunalarda 1-gapda qo'llanilgan *do* fe'li *come* fe'lining ma'nosini ifodalash uchun; 2-gapdagi *do* fe'li esa ***know the meaning of half those long words*** birliklarining o'rnida foydalanilgan.

Birinchi va ikkinchi namunalarda nazarda tutilgan elementlar gapda bir xildir, shuning uchun almashtirishning o'zi uzviy emasdir. Ammo predikativ almashtirish muntazam ravishda jumla chegarasidan tashqariga chiqadi.

He never really succeeded in his ambitions. He might have done, one felt, had it not been for the restlessness of his nature. - Ushbu namunada **done** so'zi *succeeded in his ambitions* (o'z maqsadlarida muvaffaqiyat qozonganlarning) o'rnini bosadi va shu bilan ikkita jumlaning nominal almashtirish bilan bir xil tarzda anafora orqali bog'lash uchun xizmat qiladi.

“Do” substitutsiyasi, “do” fe'lidan funksional darajada farqlanadi, bunda “do” leksik fe'l, umumiy fe'l, (*pro-verb*) va predikativ operator vazifasini bajaradi.

Do bilan bog'liq so'zlar to'plamini quyidagi parchada tasvirlash mumkin:

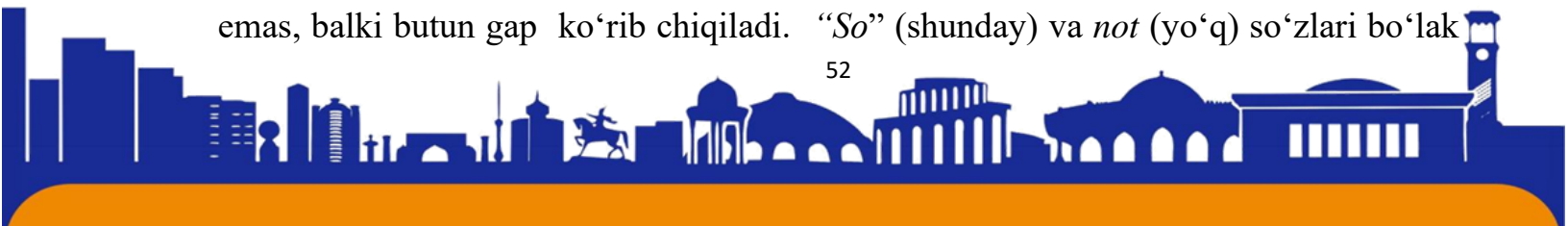
What's John doing these days?

1. *John's doing a full-time job at the works.*
2. *That'll do him good.*
3. *I'm glad he's doing something.*
5. *He likes it more than I would ever do.*

Ushbu namunada (1) *do* lug'aviy fe'li, (2) umumiy fe'l, (3) harakat fe'li, (4) o'rinbosar.

Jumla substitutsiyasi

Almashtirishning yana bir turi mavjud bo'lib, unda gap ichidagi bir element emas, balki butun gap ko'rib chiqiladi. “So” (shunday) va *not* (yo'q) so'zlari bo'lak





o‘rnini bosuvchi vositalar sifatida ishlatiladi. Bo‘lak o‘rnini bosishda butun gap nazarda tutiladi, qarama-qarshi element esa gapdan tashqarida bo‘ladi. Buni quyidagi namunada ko‘rish mumkin:

Is there going to be an earthquake? / It says so.

Bu yerda “so” so‘zi butun gapni anglatadi, zilzila bo‘ladi va qarama-qarshi muhit uning tashqarisidagi “says” (deydi) bilan ifodalanadi.

Bo‘lak o‘rnini bosishda sodir bo‘ladigan uchta muhit mavjud: xabar, shart va modallik. Bu muhitlarning har birida u ikki shakldan birini olishi mumkin: ijobiy yoki salbiy; ijobiy “so (*shunday*)”, salbiy “no (*yo‘q*)” so‘zlari orqali ifodalanadi.

Jumla substitutsiyasi almashtirilgan elementning bosh bo‘lagidan ko‘proq kengaytirishilishi mumkin va u butun bir gapning presuppozitsiyasini o‘z ichiga oladi. *So* va *not* o‘rinbosar vositalar sifatida jumla substitutsiyasida butun bir gap o‘rnini bosish uchun foydalaniladi. Buni quyidagi misollarda ko‘rish mumkin:

Are you coming to dinner? I think so. Did he leave on time? I think not

1-gapda *so* men tushlik qilmoqchiman degan ma‘noni anglatadi; 2-namunada *not* u o‘z vaqtida ketmaganligini ifodalash uchun qo‘llanilgan. Buyuk ingliz grammatik olimlari Halliday va Hasan (1976: 131) gap almashuvi sodir bo‘ladigan uchta muhitni tasvirlaydi.¹ Bular o‘zlashtirma gaplar [1], shart ergash gaplar [2], va modallik [3].

[1] *Mary thinks that there is another planet beyond Pluto. But no one else thinks so*²

[2] *Would the girls miss the package she had put down? If so, would she remember that Erica had been close by?*³

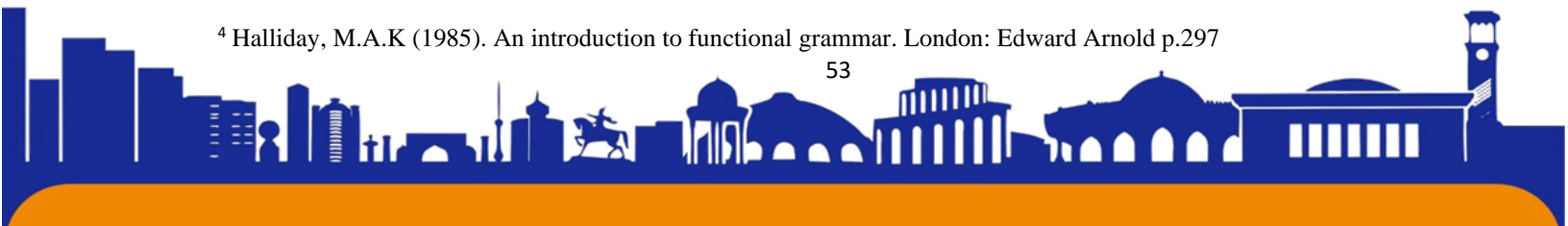
[3] *“I dare say you never even spoke to Time!” “Perhaps not.”*⁴

¹ Halliday, M.A.K. and Hasan, R. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman

² Salkie, R. (1995). *Text and discourse analysis*. London & New York: Routledge p.56

³ Hailey, A. (1971). *Wheels*. New York: Doubleday & Company, Ltd p.120

⁴ Halliday, M.A.K (1985). *An introduction to functional grammar*. London: Edward Arnold p.297





References

1. Cohesion in English: Halliday, M.A.K. and Hasan, Longman, London, 1976.
2. Introduction to Text Linguistics: De Beaugrand and Dressler, Ilham Abu Ghazaleh, and Ali Khalil Muhammad, Nablus Computer Center, Dar Al-Kitab Press, 1, 1413 AH – 1992 AD.
3. Linguistics of the Text: An Introduction to the Harmony of Discourse: Muhammad Al-Khattabi, The Arab Cultural Center, Casablanca - Morocco, 2nd Edition, 2006 AD.
4. Querol M. 2012. Substitution as a Device of Grammatical Cohesion in English Narrative and its Translation into Spanish. Retrieved January, 30
5. Quirk, Randolph. (et. al.) 2000. A Comprehensive Grammar of the English Language. Harlow: Longman Group Ltd.
6. Halliday, M.A.K (1985). An introduction to functional grammar. London: Edward Arnold.
7. Hailey, A. (1971). Wheels. New York: Doubleday & Company, Ltd

